

Múzy v Ravensbrücku

Kulturní a umělecké aktivity českých vězeňkyň

PAVLA PLACHÁ

Je to na českém bloku Prvního máje 1944 odpoledne. Ve středu místnosti jsou bubínková kamínka s dlouhou rourou do komína. Sbor 24 dívek recitujících voice band je kolem stolu umístěn vpravo od kamen vepředu, stůl delší stranou k divákům. Stůl vlevo i ostatní stoly v pozadí i skříňky u zdí jsou jakýmsi amfiteátrům, plně obsazeným, takže nerozeznáš, kdo na čem sedí. Štuba je nabitá od podlahy až po střechu. Tělo vedle těla. U stropu na skříňkách jako galerie. U dveří stojí hlídka a střídavě naslouchá a pozoruje, co se děje venku, neblíží-li se dozor... Dozní Máj: Hynku, Viléme, Jarmilo!¹

Umělecká činnost vězeňkyň a vězňů v nacistických internačních zařízeních se jako téma historických prací objevuje poměrně často. Dosud se u nás psalo především o kulturních aktivitách v terezínském ghettu, jeho prostředí však bylo v mnoha ohledech specifické. Kulturu tu bylo možné provozovat sice pod kontrolou, avšak legálně a její organizace byla přímo v náplni práce samosprávných orgánů.² Naproti tomu v koncentračních táborech pro kulturní činnosti oficiálně prostor nebyl. Přesto víme ze vzpomínek bývalých vězňů a vězeňkyň, že představovaly nedílnou součást táborové každodennosti. Kromě vzpomínek se v muzeích, archivech i soukromých sbírkách nacházejí různé předměty, texty, kresby či notové zápisy, které jako

přímé stopy těchto aktivit všední den v táborech reflektují. Jsou pro nás velmi důležitým pramenem pro jeho poznání.

Není a zřejmě nikdy nebude znám celkový počet českých, respektive československých umělců, kteří byli kvůli svým uměleckým aktivitám v letech 1939–1945 perzekvováni, stejně jako se nikdy nedozvíme, kolik lidí samotný prožitek perzekuce k umělecké činnosti přivedl. Určitý obraz si ale můžeme poskládat z příběhů konkrétních osob, z jejich svědectví a díla. V tomto příspěvku se zaměřím na československé umělkyně a kulturní pracovnice deportované do ženského koncentračního tábora Ravensbrück, na jejich umělecké aktivity v táboře a na ženy, jimž dalo věznění impulz k vlastní umělecké tvorbě.³

Aspekty kulturních aktivit v Ravensbrücku

Složení vězeňské společnosti v ženském koncentračním táboře Ravensbrück bylo velmi rozmanité. Byly v něm vězněny ženy (a děti) z více než 30 zemí.⁴ Kromě národnostního rozrůznění zde existovala i silná generační a také sociální diference. Na jedné straně tu byly internovány ženy z okraje společnosti, zlodějky a prostitutky, na straně druhé společenská elita. V důsledku perzekuční politiky, cílené na odboj a tzv. národní elitu okupovaných oblastí včetně českých zemí, mezi nimi byly také ženy vzdělané: žurnalistky, učitelky, političky i umělkyně. Kolem nich se pak kulturní aktivity v táboře soustřeďovaly.

1 JIRSÍKOVÁ, Nina: *Máj. Libreto ke scénickému zpracování*. Dilia, Praha 1974, 5. obraz.

2 Rozdílná situace v ghettu souvisela s jeho propagandistickou funkcí. O kultuře v Terezíně srov. např. BLODIG, Vojtěch – KUNA, Milan a kol.: *Kultura proti smrti. Stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*. Oswald pro Památník Terezín, Praha 2002.

3 Vybrané bývalé vězeňkyně mají v závěru studie vlastní medailon.

4 BESSMAN, Alyn – ESCHBACH, Insa (eds.): *Das Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück. Geschichte und Erinnerung. Ausstellungskatalog*. Metropol-Verlag, Berlin 2013, s. 70.

Koncentrační tábor Ravensbrück

Foto: archiv Jaroslava Čvančary

Odehrávaly se především v rámci národnostně a kulturně spřízněných skupin, a proto můžeme hovořit o jejich *národním aspektu*. To úzce souviselo s funkcí, kterou kultura pro jednotlivé vězeňkyně plnila. V prostředí koncentračního tábora, kde bylo pro většinu žen obtížné udržet si zdravou mysl a nepropadnout beznaději, představovala pro mnohé morální oporu. Vězeňkyně v ní hledaly a také nacházely duchovní hodnoty, které spoluvytvářely jejich život před internací. Upínání se k vlastní národní kultuře jim pomáhalo vydržet každodenní lágrovou realitu. V jednotlivých případech se kulturní aktivity vyvinula až ve vědomou strategii přežití a stala se pro některé ženy smyslem jejich existence v táboře. Tato strategie byla jistě, jak ukáže následující text, v mnoha případech

úspěšná. Rozhodně ale nebyla jedinou strategií přežití ani stoprocentní zárukou přežití. O životě a smrti rozhodovala celá řada dalších faktorů – osobní fyzické a duševní předpoklady, zdravotní kondice, životní zkušenosti, rodinné zázemí, délka internace, pozice v rámci hierarchie vězeňské společnosti, sociální kontakty a vazby a tak dále. Svou roli samozřejmě hrála také náhoda.

Složení elitní skupiny českých žen bylo dle historických pramenů a vzpomínek názorově značně diferencované. Mezi vězeňkyněmi docházelo nezářídka k politickým kontroverzím. Narážely tu na sebe především vyznavačky komunistické ideologie a zastánkyně „masarykovské“ demokracie. Politické smýšlení však podle dochovaných vzpomínek nehrálo v kulturní oblasti velkou roli –

kultura působila v rámci národního celku spíše jako jednotící prvek. Politika se do ní promítla hlavně až po válce v souvislosti s oficiální interpretací tématu koncentračních táborů jako celku.

Kromě národního aspektu nelze v oblasti kultury v Ravensbrücku samozřejmě přehlédnout ani aspekt *genderový*, a to jak ve vztahu k samotným osobnostem akterek, tak ve vztahu k jejich dílu. Skutečně umělecké aktivity se soustřeďovaly v rámci skupiny českých vězeňkyň kolem užší elity profesionálních umělkyň či umělecky zaměřených žen. Jejich způsob života byl již před válkou alespoň z vnějšího pohledu značně emancipovaný. Byly vzdělané a profesně, společensky i názorově pevně ukotvené. Zároveň bychom se nemuseli zdráhat označit je za

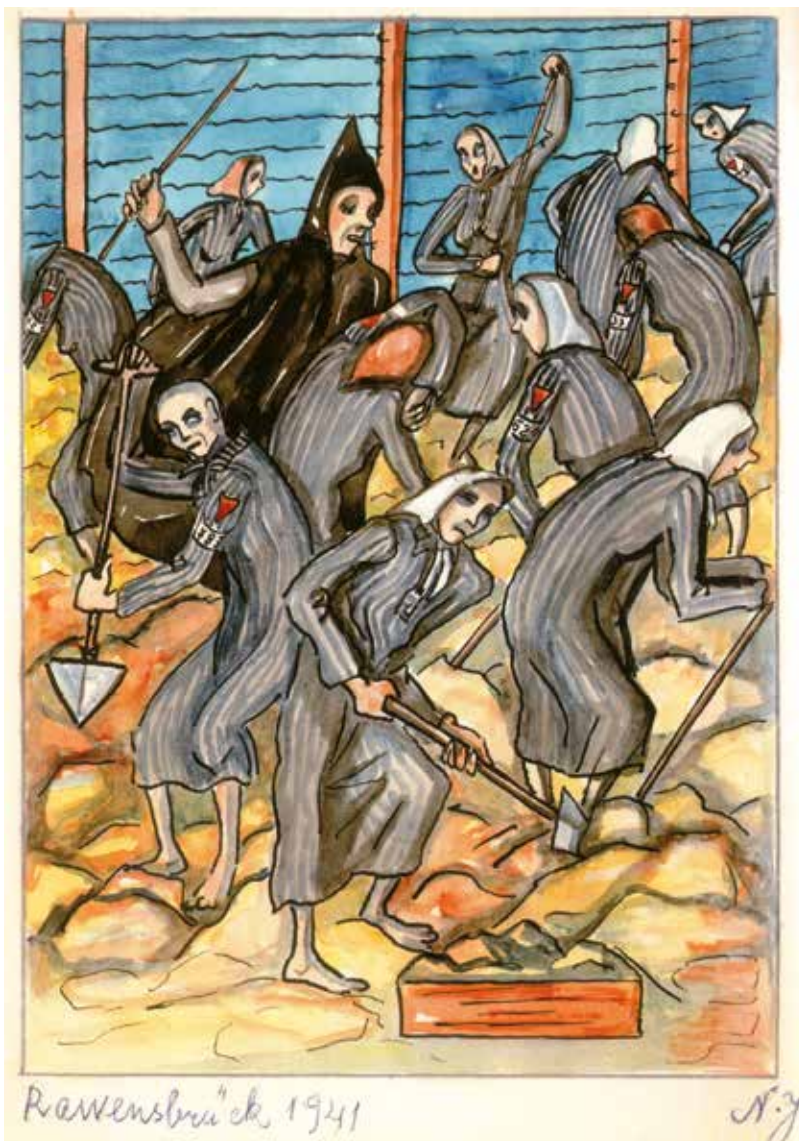
aktivní odbojáčky, neboť příčinou jejich internace byla vědomá činnost namířená proti okupantům, i když vždy s vazbou na mužské prostředí (partner, kolega v práci). V samotných „produktech“ jejich uměleckých aktivit (verše, kresby, tanec, divadlo) pak nalézáme jak tradičně vnímané prvky ženské emocionality (stesk po dítěti, rodině, rodném domku se zahrádkou), tak prvky pohlavně indiferentní. Zcela zvláštní postavení mají v tomto kontextu karikatury Niny Jirsíkové, jejichž tématem byla žena v koncentračním táboře jako taková (viz dále).

Kulturní aktivity v Ravensbrücku však zdaleka nebyly pouze záležitostí profesionálek. Česká kultura měla svůj význam i pro většinu „obyčejných“ žen, na které nemůžeme zapomínat. Mnoho jich v táboře vytvářelo v rámci možností drobná umělecká díla a předměty, přepisovalo literární texty a verše do ručně zhotovených knížek, vyrábělo různé figurky, přívěšky a prstýnky, vyšívalo kapesníčky a podobně.⁵

V některých případech osobní prožitky věznění podnítily ženy k vlastní tvorbě. Šlo o určitou formu terapie, přetavení silných prožitků do veršů nebo kreseb. A také únik, hledání něčeho, co by převyšovalo každodenní skutečnost. Jak ukáže následující sonda do života konkrétních žen, byla to v těchto případech spíše dočasná záležitost, vázaná pouze na prostředí koncentračního tábora. Po návratu do civilního života tyto ženy zpravidla v umělecké tvorbě nepokračovaly.

Podmínky pro kulturu v Ravensbrücku

Jak bylo zmíněno v úvodu, umělecké a kulturní aktivity byly v koncentračním táboře zakázány. Přestože za porušení zákazu hrozily vězeňkyním tvrdé tresty, našlo se mnoho žen, které jej nerespektovaly. Scházely se tajně pěvecké sbory, z kradeného

Kresba Niny Jirsíkové

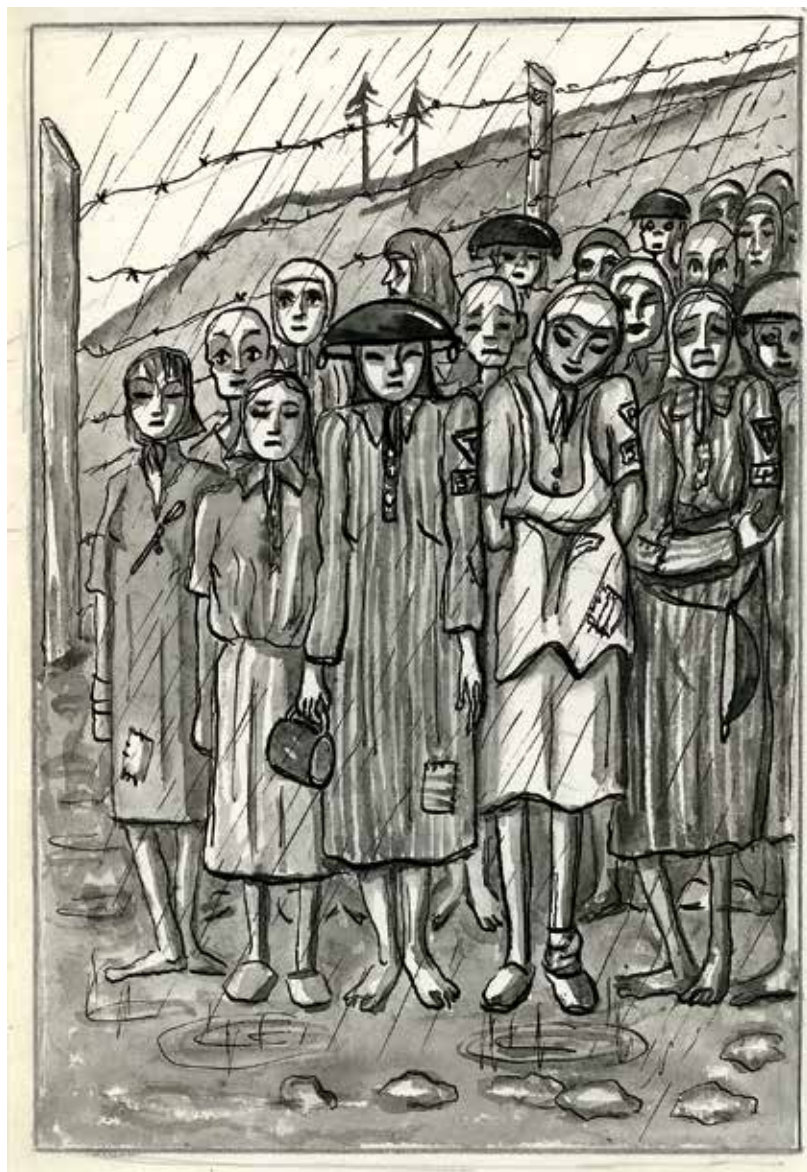
Repro: ŠALDOVÁ, Lenka (a kol.): Nina Jirsíková. Ravensbrück

papíru se vyráběly knihy, do nichž se zapisovaly verše známých básníků i vlastní tvorba, vyráběly se drobné umělecké a dárkové předměty, tančilo se a hrálo se divadlo.

Životní podmínky a celková atmosféra v táboře se v průběhu času proměňovaly a s tím se měnil i prostor pro kulturní aktivity. V prvních

měsících po vzniku tábora v roce 1939 se ženy scházely jen v menších skupinkách v rámci baráku, kde byly ubytovány (tzv. blok). Vedení tábora mělo v té době vzhledem k nižšímu počtu vězeňkyň situaci více pod kontrolou. Češek tu tehdy ještě mnoho nebylo, „pouze“ několik desítek. Po vypuknutí války se tábor postupně

⁵ HÁJKOVÁ, Dagmar - HOLEČKOVÁ, Božena a kol: *Ravensbrück. Naše vojsko*, Praha 1960, s. 151.

Poválečná kresba Niny Jirsíkové, která vznikla jako ukázka původní podoby Ravensbrückého módního žurnálu

Foto: Institut umění – Divadelní ústav Praha

zaplnoval nově příchozími vězeňkyněmi z Německem okupovaných oblastí a situace se pro dozorcí personál stávala stále méně přehlednou. Zvláště v posledních měsících existence tábora, kdy do něj přicházely

tzv. evakuační transporty z jiných táborů, osobní volnosti přibývalo. Nutno dodat, že uvolněné poměry byly vykoupeny zhoršující se situací v jiných oblastech života (nedostatečné zásobování a hygiena, nemoci či

nárůst úmrtnosti). Kulturní aktivity se v poslední fázi rozmáhaly hlavně v tzv. siemenslágru, který vybudovala firma Siemens & Halske pro své vězeňské zaměstnankyně koncem roku 1944 vedle hlavního tábora. Zde se vystupňovaly díky snesitelnějším podmínkám a částečnému tolerování těchto aktivit ze strany dozorců až k pořádání mezinárodních kulturních večerů, kde se prezentovaly jednotlivé národní kultury: *Krásnými chvílkami v tomto táboře byla nedělní odpoledne a večery, kdy jsme si pořádaly různé programy. [...] Dívky jiných národností, zejména Jugoslávky, Polky, Holanďanky a Francouzky, nás pak napodobovaly a předváděly nám své národní písně a tance v imitovaných krojích. Poznaly jsme tak folklor národů, popsala až osvětovou funkci těchto představení krátce po válce jedna z vězeňkyň.*⁶

Přesto měly umělecké a kulturní činnosti Češek v Ravensbrücku obecně spíš individuální než „masový“ charakter. Odehrávaly se zpravidla v užší skupině v rámci jednoho bloku.⁷ Kvůli nabitému pracovnímu programu, přísnému dennímu režimu a omezenému pohybu po táboře na ně zbýval čas jen při podvečerní „frejštundě“ (zhruba mezi 18:30 a 19:30), dále po 21. hodině večer a v neděli, kdy se nepracovalo a kdy nebyly vězeňkyně pod přímým dozorem (*Mnoho nedělí jsme se procházely po Praze. Stará Praha se všemi památkami, architektonickou krásou byla na dosah ruky.*⁸) Příležitost pro různá kulturní vystoupení poskytovaly svátky nebo významné dny (Vánoce, Velikonoce, 28. říjen, narozeniny TGM, Smetanova výročí a další, komunistky si připomínaly 7. listopad, První máj, narozeniny J. V. Stalina).

Hra na knížky

Oblast kultury, která měla pro české vězeňkyně v Ravensbrücku zásadní

6 MARŠÁLKOVÁ, Ilsa: *Za mřížemi a dráty. Pravdivé kapitoly Terezín, Osvěčim, Ravensbrück*. A. Bureš, Praha 1945, s. 21–22.

7 V letech 1942–1944 existoval v táboře tzv. český (osmý) blok, kam byly umístovány téměř výhradně Češky.

8 ABS, f. Sbirka různých písemností (dále jen S), sign. S-510-6, Antonie Kleinerová, Ravensbrück v letech 1941–1945, s. 12.

význam, tvořila literatura, především poezie. Vězeňkyně si recitovaly ve chvílích volna básně českých a světových autorů. Oblíbení byli Šrámek, Březina, Seifert, Wolker, Sova, Gellner, Halas, Bezruč, Erben, Hora, Vrchlický, Mácha či Nezval, ale také Villon, Rilke, Jesenin a mnozí další. Nově příchozí Češky byly ostatními „nuceny“ vzpomenout si na verše, které si z domova pamatovaly. Básně byly prepisovány a vázány do vlastnoručně vyrobených knih a doplňovány kresbami. Podle odhadů tak vzniklo několik desítek takových knížek⁹ Materiál (papír, kousky látek, barvy atp.) se „organizoval“ (kradl) při práci v dílnách, kancelářích a všude, kde se dalo.

V lágru sice existovala německá knihovna, byla však malá a přístupná jen omezenému počtu vězeňkyň, které zde byly již od roku 1939. Ženy tak byly zpočátku odkázány na svou paměť, což se později povolením zasílání potravinových balíčků z domova změnilo. Do tábora začaly touto cestou pronikat různé texty na papírech, do nichž se balily potraviny. Postupně se tak podařilo propašovat například celé znění Máchova *Máje*, které pak posloužilo jako podklad pro nastudování tohoto básnického díla jako sborové recitace (viz níže). Do tábora pronikla též sbírka Sovových básní *Verše nad melodií* nebo *Písň otrocka Svatopluka Čecha*.¹⁰

Jak již bylo zmíněno, vznikala i vlastní literární tvorba. Anna Kvapilová, hlavní organizátorka a iniciátorka kulturních aktivit mezi Češkami v táboře, ji nazvala „hrou na knížky“. Hra to však byla opravdu jen v uvozovkách, což vyjadřuje další její vyjádření: *Pro nás to bylo osudově*

závažné a skutečnější než skutečný život.¹¹ Ve verších Anny Kvapilové se zrcadlí pocity a myšlenky vězněné ženy, tématem jsou vzpomínky na domov, přátelská vyznání, často jsou opěvovány obyčejné věci z civilního života, některé básně mají podobu modlitby. Verše vyšly po válce v Brně pod názvem *Krajíček chleba* (Mír, Brno 1947). Knihu Kvapilová věnovala památce svých ravenšbrückých spoluvězeňkyň, které v táboře zemřely: novinářce Mileně Jesenské, kterou velmi obdivovala, a herečce a spisovatelce Mileně Balcarové-Fischerové, jež byla v táboře jednou z jejích nejbližších přítelkyň. V té době mohl ještě spisovatel K. J. Beneš ocenit nejen literární hodnotu jejich veršů, nýbrž také její působení mezi ženami v koncentračním táboře: [...] *byla jedna z těch příkladných postav v pověstném ženském lágru v Ravensbrücku, která nejen, že nikdy nepodlehla rozleptávajícímu vlivu dlouholetého věznění, nýbrž naopak byla, abych tak řekl, akumulátorem mravní síly a srdečnosti, jenž vyzařoval kolem sebe světlo osobního příkladu*.¹² V následujícím roce po vydání knihy byla Anna Kvapilová vyloučena ze Svazu národní revoluce a v červnu 1948 odešla do emigrace do Norska.¹³

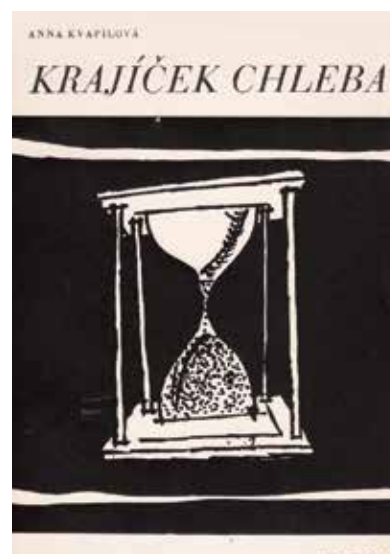
Na knížky si v Ravensbrücku „hrála“ také již zmíněná Milena Balcarová-Fischerová. Herečka, autorka divadelních her, spisovatelka a rozhlasová dramaturgyně napsala v táboře grotesku *O nás a po nás* a povídky *Svatební kožich* a *Povídka pro Marii*, které se nedochovaly. Kromě psaní také pro ostatní recitovala, hlavně svého oblíbeného Šrámka.¹⁴ Na její recitaci vzpomínala po válce spoluvězeňkyně Tomy Kleinerová: *Ještě dnes vidím stát vedle sebe Mile-*

Jezulátko v koncentračnickém oděvu s červeným trojúhelníkem politických vězňů a svatozáří kolem hlavy. Tuto kresbu Niny Jirsíkové si její spoluvězeňkyně obzvláště oblíbily.

Repro: Anna KVAPILOVÁ:

Ravenšbrücká štedrovečerní romance

Básnická sbírka Anny Kvapilové, 1947

Foto: archiv autorky

9 Podle poválečného odhadu Anny Kvapilové asi 70 až 80. Srov. KVAPILOVÁ, Anna: Knížka v Ravensbrücku. In: POLÁČEK, Václav (ed.): *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 311.

10 Tamtéž, s. 305.

11 Tamtéž.

12 KVAPILOVÁ, Anna: *Krajíček chleba*. Mír, Brno 1947, úvodní slovo.

13 O životě Anny Kvapilové více VOLKOVÁ, Kateřina (ed.): *Malá velká žena. Pocta Anně Kvapilové*. Libri prohibiti, Praha 2014.

14 HRONKOVÁ, Libuše a kol.: *Nina Jirsíková. Vzpomínky tanečnice*. Národní muzeum, Praha 2013, s. 209.

„Tento vkusný zimní kostýmek je vhodný zvláště na zimní ranní cellapely (5 ráno -30°).“ Poválečná kresba Niny Jirsíkové, která vznikla jako ukázka původní podoby Ravensbrückého módního žurnálku.
Foto: Institut umění – Divadelní ústav Praha

nu Fischerovou, recituje již po tolikáté Máchův Máj. Zavíráme oči a sluchem upjíme nekonečnou krásu české řeči – v duchu vidíme oblaka, jak plují až tam

k nám a jimž my říkáme slovy básníka: „Pozdravte tu zemi mou, zem jedinou v kolébku mně danou.“¹⁵ Milena Balcarová v roce 1944 v táboře onemoc-

něla tuberkulózou¹⁶ a v březnu 1945 byla spolu s ostatními nemocnými poslána do plynové komory.¹⁷ Její tragická smrt silně zasáhla řadu Češek, mnohé ji později popisovaly ve svých vzpomínkách.¹⁸

Umění jako smysl existence

Blízko k Anně Kvapilové a Mileně Balcarové měla po dobu věznění v Ravensbrücku tanečnice, choreografka a kostýmní návrhářka Nina Jirsíková (vlastním jménem Anna Gurská). Ta postupem času v umělecké činnosti našla smysl svého života v táboře.

Kvůli výtvarným dovednostem vyhledávaly Jirsíkovou vězeňkyně v Ravensbrücku často jako kreslířku. Drobnými kresbami se ženy obdarovávaly na důkaz přátelství a pro potěšení u příležitosti narozenin či různých svátků. Častým motivem kreseb proto byly andělíčci nebo květiny. Vznikaly ilustrace k veršům a knížkám či různé karikatury z lágrového prostředí. Jirsíková vzpomínala, že si velkou oblibu získala její madona a Jezulátko v koncentračnickém oděvu s vězeňským číslem a červeným trojúhelníkem politických vězňů a svatozáří kolem hlavy.¹⁹

Originální byly její karikatury žen v koncentráku: *Pamatuji si mou vlastní karikaturu v děsných lágrových hadrech s nafouklým břichem od hladu, pod ní byl text: „Hádejte, čím byla tahleta v civilu? Tanečnicí!“ Nebo jsem nakreslila, jak vypadáme, když se nám mění prádlo. Házeli nám, co jim přišlo pod ruku, takže z nás byli komičti strašáci. Malé dostaly velké a naopak, prádlo plné záplat a neuvěřitelných rozměrů.*²⁰ Její karikatury byly pro svou

15 ABS, f. S, sign. S-510-6, Antonie Kleinerová, Ravensbrück v letech 1941–1945, s. 11–12.

16 Dochovaly se lékařské záznamy z vězeňské kartotéky. Srov. Sbírka *Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück/Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten* (dále jen MGR/SBG), sign. KL 25-12.

17 Provizorní plynová komora byla v Ravensbrücku vybudována v lednu 1945. Do března 1945 v ní přišlo o život kolem 5000 vězňů. Srov. BESSMAN, Alyn – ESCHEBACH, Insa (eds.): *Das Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück. Geschichte und Erinnerung. Ausstellungskatalog*, s. 259.

18 Tamtéž. Dále srov. např. *archiv autorky* (dále jen AA), FIALOVÁ-HOZÁKOVÁ, Věra: *To přece bylo...* (manuskript), s. 39.

19 Srov. HRONKOVÁ Libuše a kol.: *Nina Jirsíková. Vzpomínky tanečnice*, s. 208.

20 Tamtéž, s. 219.

schopnost pomocí zkratky i zveličení zesměšnit, zkritizovat či vyjádřit protest proti zobrazovanému mezi vězeňkyněmi velmi oblíbené a kolovaly z ruky do ruky. Dalším příkladem takové karikatury byl *Ravensbrücký módní žurnálek* (á la *Hvězda*, časopis čs. paní a dívek²¹). Stavěl do kontrastu styl civilních časopisů pro ženy a jejich módních rubrik s ubohou situací žen v koncentráku. Vězeňkyně v trestaneckých šatech, podvyživené a holohlavé, tu sebevědomě a vyzývavě pózovaly na kresbách jako modelky. Kresby doplňoval ironický komentář. Ačkoli se originální *Žurnálek* nedochoval, přibližují nám ho vzpomínky bývalých vězeňkyň: *Začínal sklíčujícím obrazem dohola ostříhaného „přirůstku“ (nově deportované vězeňkyně – pozn. autorky) v dlouhé pytlovitě pruhované sukni, s dřeváky na nohou, a následovala řada obrázků pro „náročnou“ vězeňkyni. Zkrát pytel, samozřejmě tajně, neboť je to přísně zakázáno; přitáhni ho těsněji k pasu, k čemuž poslouží pár zavíracích špendlíků, sehnaných, kde se dá; malým krejčovským trikem dej vyniknout prsům a hned budeš podle módy a ženské sebevědomí se ti zvýší.²² Žurnálek však nekarikoval pouze ubohou životní situaci vězeňkyň, nýbrž také například sociální rozdíly uvnitř vězeňského společenství: Závěrem vedle sebe postavila návrhářka sešlou, rozedranou, proletářskou vězeňkyni bez balíčků a vyšňořenou, hrdou příslušnici majetnické třídy „aristokratickou“ zajatkyňi. [...] Jiná karikatura měla titulky: „Udržuji denně nejtěsnější kontakt s paní generální konzulovou“ a ukazovala vězeňkyni, která slézá ze slamníku ve třetím patře dolů a celou šířkou svého bosého chodidla šlape pod sebou ležící „paní generální“ konzulové na obličej.²³ Jirsíková vytvořila po letech v rámci dokumentace své výtvarné činnosti několik těchto kreseb znovu a některé alespoň*

„V letní neděli na lágrovku nosí se letos vyprané kalhotky přes ruku (aby uschly) a jako zvlášť vkusný doplněk lžička efektně zatknutá v knoflíkové dírece a jídelní miska u pasu. Model: Omnia mea mecum porto (aby mi to nikdo neukradl).“ Poválečná kresba Niny Jirsíkové, která vznikla jako ukázka původní podoby Ravensbrückého módního žurnálu.

Foto: Institut umění – Divadelní ústav Praha

popsala: *Praktické reformní kalhotky značky „Skryjto“ (velké, dole provázkem svázané lágrové kalhoty, dobré k organizování /lágrovým žargonem shánění a kradení všeho možného – pozn. autorky/). Samočinně větraný*

zimní kabátek model „Ravensbrück“ (roztrhaná lágrová bunda)...²⁴ Toto zesměšnění ubohých poměrů, v nichž byly ženy nuceny přebývat, odnímalu situaci její tragiku, umožňovalo jistý odstup a nadhled, pomáhalo se po-

21 *Hvězda československých paní a dívek* byl jedním z nejrozšířenějších ženských časopisů první republiky. Vycházel v letech 1925–1945.

22 BUBEROVÁ–NEUMANNOVÁ, Margarete: *Kafkova přítelkyně Milena*. Mladá fronta, Praha 1992, s. 167–168.

23 Tamtéž, s. 168.

24 *Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze* (dále jen LA PNP), f. Nina Jirsíková (1910–1978), *Vzpomínky tanečnice*, s. 144–145.

Ravensbrücký módní žurnálek: „V tomto chutném prádelku budete ještě žádoucnější, získáte-li do ruky brambor.“

Zdroj: Institut umění – Divadelní ústav Praha

vznést nad realitu. *Našly jsme se se všemi našimi chybami a směšnostmi*, napsala o *Žurnálku* po válce Tomy Kleinerová.²⁵

Nina Jirsíková však byla především profesionální tanečnice a zkušená choreografka. S tančením v Ravensbrücku začala asi až po roce inter-

nace. Tolik času potřebovala tato 31letá žena pro fyzickou a psychickou adaptaci na nové životní podmínky. Zlomový moment, kdy začala v lágru tančit, popsala detailně ve svých pamětech: *Stála jsem před nimi (spoluvězeňkyněmi – pozn. autorky), sobě odporná, v lágrových hadrech a nohy v dřevácích jak přirostlé svou tíhou k zemi. A ta tíha ve mně a kolem mě byla prvním impulsem, abych se začala pohybovat – tančit. [...] já jsem počala pantomimicky ztvárňovat naše společné utrpení. Byl to velmi nepohyblivý výraz, principem jeho byly nohy jakoby vrostlé do země. Jako bych najednou nesla tíhu společných béd na svém hřbetě. [...] pak jsem shodila a odkopla z nohou dřeváky, a v těch šedých odporných lágrových punčochách jsem se roztančila. [...] Přihlížející ženy [...] povstávaly, začaly rytmicky přitleskávat. Tanec de facto končil tak, že jsme byly jedno tělo, jedna duše, která se vzdorovitě postavila svému utrpení.*²⁶

Ačkoli byla Jirsíková bezprostředně po příchodu do tábora přesvědčena, že jako tanečnice skončila, došlo u ní během tohoto prvního improvizovaného vystoupení na Štědrý večer 1942 k vnitřnímu obratu a postupně našla v táborovém prostředí jak nové obecenstvo, tak inspiraci.²⁷ Tanec tam pak provozovala sólově i skupinově, přičemž vytvářela i choreografie. Její vystoupení probíhala v letech 1944–1945 téměř každou neděli. Doprovázela je recitace veršů herečkami Vlastou Faberovou²⁸ a Milenou Balcarovou-Fischerovou, někdy k tanci zpíval český ženský pěvecký sbor.²⁹ Zpočátku tančila bosa a ve vězeňských šatech, časem jí spoluvězeňkyně obstaraly jednoduché kostýmy. Jirsíková vzpomíná

²⁵ ABS, f. S, sign. S-510-6, Antonie Kleinerová, Ravensbrück v letech 1941–1945, s. 11.

²⁶ HRONKOVÁ, Libuše a kol.: *Nina Jirsíková. Vzpomínky tanečnice*, s. 210.

²⁷ LA PNP, f. Nina Jirsíková (1910–1978), Vzpomínky tanečnice, s. 137.

²⁸ Vlasta Faberová (1918–2000), provdaná Weissová, rodačka z Domažlic. Studovala na dramatickém oddělení Konzervatoře hudby v Praze. Krátce byla zadržena Gestapem už v březnu 1939. Před svým absolventským představením v listopadu 1941 byla zatčena. Z Prahy byla převezena do koncentračního tábora Ravensbrück v lednu 1942. První angažmá nastoupila v roce 1945 v Městském divadle v Kladně. Byla členkou řady činoherních souborů v Plzni, Praze, Liberci, Hořovicích, Příbrami aj. Srov. Rubrika Zemřeli. *Divadelní noviny*, 2001, roč. 10, č. 1, s. 3; TRANTINA, Václav a kol.: *Velký slovník osobností vědy a kultury příbramského regionu (1945 až současnost)*. Knihovna

těž na taneční improvizace, které předváděla např. s čínskou vězeňkyní Anne Wang.³⁰

Taneční vystoupení se odehrávala převážně na tzv. českém bloku, kde pro zakázanou činnost existovaly díky spráteným blokovým starším příznivé podmínky.³¹ Vedle komorních vystoupení na jednotlivých blocích v hlavním lágru se Jirsíkové později, po přestěhování do tzv. siemenslágru, podařilo se spoluvězeňkyněmi uspořádat několik větších, mezinárodních večerů. Na Silvestra 1944 tam Češky pod jejím vedením a zřejmě s tichým souhlasem dozorců předvedly Smetanovy *České tance* za doprovodu ženského sboru. Jirsíková zatančila valčík a Ježkovu *Španělskou zemi (O Španělsku si zpívám)* a pěvecky ztvárnila roli Polly z *Žebrácké opery*.

Náročným uměleckým počinem bylo nastudování Máchova *Máje* jako sborové recitace (voiceband).³² Jirsíková ji nacvičovala s 24 ženami téměř rok. Vycházela přitom ze svých zkušeností s touto uměleckou technikou z Divadla E. F. Buriana. K dispozici měla postupně text celé básně, který do tábora pronikl v poštovních balíčcích z domova.³³ Vystoupení se uskutečnilo u příležitosti 1. máje 1944 na českém bloku.

Zcela mimořádný počín představuje v Ravensbrücku napsaná, nastudovaná a uvedená česká divadelní hra *Pavlač zpívá*, fraška z prostředí pražského Žižkova 20. let. Jednoaktový

sketch Niny Jirsíkové měl prostřednictvím humoru a písní obveselit spoluvězeňkyně a odvést je na chvíli pryč z lágrové reality. Děj se odehrává na žižkovské pavlači a v pokoji slečny Fróny, kde se slovy Jirsíkové *semele vše možné, co žárlihost, láska, drby – no pavlač*.³⁴ Hru prokládají staré šansony a „odrhovačky“. Vězeňkyně si pro představení vytvořily také improvizované kostýmy. Nacvičovalo se na latríně v tzv. siemenslágru. Na jednom z jeho bloků, kde byly ubytovány Češky, pak byla hra několikrát uvedena, mimo jiné v rámci mezinárodního silvestrovského večera roku 1944. *Scéna, na které jsme hrály, byla zajímavá. Když se vyklidil střed místnosti, byl prostor ze tří stran obklopen lůžky, po stranách bokem, v průčelí kratší stranou obrácenými ku středu. Tedy ženy přihlížely z loží jako z loží. Nezapomeňme, že lůžka byla ve třech poschodích nad sebou*.³⁵ Originál rukopisu hry, včetně hereckého obsazení, přivezla domů Krista Panyová, která ho chovala 20 let jako památku, a dnes je uložen v Archivu Památníku Terezín.³⁶ Ačkoli sama autorka uměleckou kvalitu hry označila za nevalnou, je třeba ji vnímat a hodnotit v kontextu místa a času, kdy vznikla. Z tohoto pohledu jde o dílo opravdu jedinečné. Tvůrčí nasazení Jirsíkové a úsilí, které musely zúčastněné ženy vyvinout k tomu, aby se celá akce uskutečnila, jsou z dnešního pohledu neuvěřitelné.

Po osvobození a návratu do Prahy Jirsíková hodlala navázat na svou předválečnou spolupráci s E. F. Burianem. Ten se však z koncentračního tábora vrátil s plánem dělat divadlo jinak, a tak se jejich cesty rozešly. S kariérou tanečnice Jirsíková sice skončila, věnovala se však nadále divadlu především jako choreografka. Ravensbrück pro ni zůstal velkým tématem. V 70. letech napsala divadelní hru *Máj*, pojednávající o zmíněném nastudování tohoto díla v koncentračním táboře. Ve hře vystupují jako postavy vězeňkyně z Ravensbrücku. Toto téma ji přivedlo zpět ke spolupráci s E. F. Burianem. Hru uvedlo v roce 1975 právě jeho divadlo. Ravensbrück Jirsíková zahrnuje též do svých obsáhlých vzpomínek a dodatečně vytvořila řadu kreseb, které jsou jedinečným obrazovým dokumentem všedního dne v táboře.³⁷

Příliš ponuré verše

V roce 1948 vydala Rada žen v Písku básnickou sbírku veršů z věznění v Terezíně a v Ravensbrücku s názvem *Chudobky na blátě*, jejíž autorkou byla spisovatelka Františka Věra Sojková. Před válkou psala divadelní hry, drobné prózy a romány. Do Ravensbrücku byla deportována v lednu 1944. Generačně se od zde dosud zmiňovaných umělkyně odlišovala, v době deportace do koncentračního tábora jí bylo již 53 let.

Jana Drdy, Příbram 2001, s. 65 a *Národní archiv* (NA), f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, k. 5622, sign. F 10/35 Fáberová Vlasta.

29 *Archiv Památníku Terezín* (dále jen APT), sign. A 2892, JIRSÍKOVÁ, Nina: *Vzpomínky na koncentrační tábor Ravensbrück*, s. 64.

30 *LA PNP*, f. Nina Jirsíková (1910–1978), *Vzpomínky tanečnice*, s. 137.

31 V souvislosti s represemi českého obyvatelstva po tzv. heydrichiádě vzrostl v létě 1942 v táboře počet českých vězeňkyň na několik stovek. Vedením tábora byly soustředěny do bloku č. 8. Tento tzv. český blok existoval do července 1944.

32 Jedná se o sborovou recitaci literárního textu, která za pomoci synkopické techniky napodobuje běžné hudební vyjadřování.

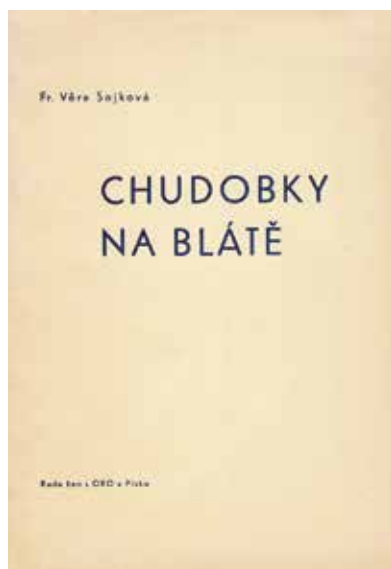
33 Zaslání balíčků z domova bylo povoleno od Vánoc 1942. Pro řadu vězeňkyň se tím významně zlepšily stravovací podmínky. *Máj* se do tábora dostal postupně v balíčcích, které posílala Anně Kvapilové její přítelkyně Božena Houdková. Do jednotlivých listů *Máje* jí balila potraviny.

34 *LA PNP*, f. Nina Jirsíková (1910–1978), *Vzpomínky tanečnice*, s. 147.

35 Tamtéž, s. 148.

36 *APT*, sign. A 12766, *Pavlač zpívá*.

37 Část těchto kreseb z její pozůstalosti v Národním muzeu byla publikována in ŠALDOVÁ, Lenka a kol.: *Nina Jirsíková. Ravensbrück*. Národní muzeum, Praha 2013.

Básnická sbírka Františky Věry Sojkové z roku 1948 a sbírka Heleny Leflerové z roku 1946

Foto: archiv autorky

Velmi těžce nesla odloučení od své dcery Věry, která byla též uvězněna za ilegální činnost. Navzdory tomu, že F. V. Sojková světónázorově sdílela platformu komunistické strany, do níž vstoupila v době illegality v roce 1942, jsou její básně více než básně ostatních naplněny pocitem marnosti, hořkosti a bolesti. Nenalézáme v nich příliš nadějných a optimistických okamžiků. Častým tématem je smrt, únava, pocit osamění, stesk po zemřelé matce a strach o uvězněnou dceru. Objevuje se i vzpomínka na rozčarování z mnichovských událostí. Lágrová každodennost je v jejích verších surová, krutá, komplikovaná. Už během věznění, kdy si básně zapisovala, opatřovala je poznámkami k vlastnímu věznění. Tyto vzpomín-

ky chtěla později zpracovat a vydat knižně.

Jak píše ve svých nezveřejněných pamětech, doba se po válce změnila: *Dočkala jsem se koncem pohnutého roku 1948 aspoň píseckého vydání svých vězeňských veršů [...] Nedokončila jsem doplňky k nim rozmnožením svých lágrových poznámek. Cítila jsem sama, jak jsou hořké, osobní a jednostranné. Bála jsem se, aby spíš druhé neubíjely, než dovedly povzbudit.*³⁸ K myšlence vydat vzpomínky na věznění se vrátila znovu v roce 1964, ale tehdy ji odradily její bývalé spoluvězeňkyně z Ravensbrücku, které jí doporučily paměti nezveřejnit: *Přiznaly se mi upřímně, že to i teď působí dost pochmurně (bylo to ještě v kultu barev jasných s odstínem rů-*

žovým). A že podle tehdejších směrnic *shora nepovažuje se za vhodné vracet se nadále ke vzpomínkám na koncentráky, místo se zabývat budovatelskou přítomností. A tak jsem tedy zanechala i těchleté druhé verze svých doplňků k vězeňským veršům, které se vlastně při svém vyjití také již opozdily.*³⁹

Vlastní verše začaly v Ravensbrücku psát také Leontina (Lili) Federová a Helena Leflerová. Mezi vězeňkyněmi byly oblíbené též verše studentky architektury Věry Fialové.⁴⁰ Kulturní pracovnice z Holoubkova u Plzně Lili Federová v Ravensbrücku zemřela, Helena Leflerová z Lidic po válce vstoupila do politiky a Věra Fialová-Hozáková pracovala jako architektka.

Zpěv a hudba

Zpěv byl v táboře jediným oficiálně povoleným kulturním projevem. Jako takový však měl sloužit pouze k povzbuzování a utužování pracovního ducha. Směly se zpívat jen německé písně, žádné písně v cizí řeči. Ženy zpívaly za odchodu a při návratu z práce. Na blocích bylo dovoleno zpívat jen při zmíněné „freištundě“.⁴¹ Nina Jirsíková vzpomínala s ironií sobě vlastní: *Zpívat jsme musely. Ovšem, bylo-li pěkné počasí, řvaly jsme tyto písničky i s určitou dávkou uspokojení. Když je člověku zakázáno dokonce i hlasitě mluvit, uleví se mu, když si zahuláká a přitom se naloká svěžího vzduchu.*⁴²

České písně si vězeňkyně zpívaly jen tiše v nepřítomnosti dozorců, pro posílení při vyčerpávajících několika hodinových sčítacích apelech nebo při odpočinku. Především české, mo-

38 LA PNP, f. Fr. Věra Sojková, Paměti (Vzpomínky z nejtěžší doby), 1964, s. 1.

39 Tamtéž, s. 2.

40 Studentka architektury Věra Fialová byla v táboře zaměstnána jako technická kreslička na tzv. Bauleitungu, kde se projektovaly dřevěné baráky pro tábor. V kanceláři měla přístup k papíru, který obstarávala pro tajnou výrobu knížek. Překládala pro ostatní německy psané dějiny umění, které jí mohly přijít v balíčku z domova. Podílela se na přípravě maňáskového divadla pro děti. Srov. WALTZ, Loretta: *Erinnern an Ravensbrück*. Trafo Verlag, Berlin 1999, s. 38–39.

41 Tak to stojí ve vyhlášce vrchní dozorkyně z 2. března 1944, která byla vyvěšena ve všech blocích. Srov. *Archiwum Instytutu pamięci narodowej* (IPN), sign. GK 135/1, s. 6.

42 APT, sign. A 2892, JIRSÍKOVÁ, Nina: Vzpomínky na koncentrační tábor Ravensbrück, s. 61.

ravské a slovenské lidové písně byly připomínkou domova a měly „hojivý účinek“. Texty písní se zaznamenávaly. Na Vánoce 1942 vězeňkyně sepsaly a svázaly do knížky *České koledy*, na volné listy byl i s notami a obrázky vytvořen *Špalíček českých národních písní*. Vznikla též kniha asi 80 Ježkových písní z Osvobozeného divadla, které byly oblíbené hlavně pro svůj odbojný obsah.⁴³ Píseň byla též pojítkem mezi ženami různých národností, vězeňkyně se písně navzájem učily, zapisovaly si jejich texty. V Archivu Památníku Terezín jsou uloženy některé originály těchto záznamů (např. španělská píseň *La Paloma*, francouzská píseň *Á la claire fontaine*, ruská píseň *Široka strana moja rodnaja* atp.). Vznikaly i pěvecké sbory. Výše zmíněný český byl dvanáctičlenný a dirigovala jej Anna Kvapilová.⁴⁴ Kromě doprovázení Niny Jirsíkové při tanci pořádaly sboristky improvizovaná vystoupení pro malé skupinky žen. V repertoáru měly především písně od Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka a také třeba variaci na českou hymnu.⁴⁵

Maňásky pro děti

Mezi ravenbrücké kreslířky patřila též česká grafička a knižní ilustrátorka Květa Hniličková, která své kresby v táboře podepisovala Flora. Dcera architekta Eduarda Hniličky a absolventka Uměleckoprůmyslové školy byla do Ravensbrücku dopravena v březnu 1944. Pracovně byla zařazena jako kreslířka (grafů a diagramů) do oddělení pro pracovní nasazení vězňů, tzv. arbeitseinsatzu. Údajně prý také dostala od vedení tábora za úkol vyzdobit malbami strop v kantýně SS.⁴⁶

Vedle portrétů spoluvězeňkyň zachytila ve svých kresbách také

Děti v Ravensbrücku sledují loutkové divadlo. Kresba Květy Hniličkové.

Repro: Loutková scéna, roč. II., č. 6, s. 78

táborovou každodennost. Podílela se též na další mimořádné akci – loutkovém divadle pro děti v Ravensbrücku. Mnoha žen se přítomnost dětí v táboře emočně velmi dotýkala. Koncem roku 1944 jich tam bylo několik set. Byly do tábora zavlčeny se svými matkami. Zatímco ty pracovaly, pobývaly bezprizorné děti na blocích. Nikdo se jim nevěnoval, neměly žádné hračky. Jak už bylo zmíněno, atmosféra v táboře se v průběhu roku 1944 značně proměnila. Dohled nad vězeňkyněmi polevil, a pokud šlo o kulturní činnost, lze hovořit o určité „pololegalitě“ těchto aktivit. Podle svědectví to byla právě Květa Hniličková, kdo přišel s myšlenkou uspořádat pro děti v táboře loutkové divadýlko. Z latí se vytvořilo jednoduché jeviště a ušila se opona. Květa Hniličková společně s Věrou Fialovou vyrobily během jednoho týdne z parafinu a papírové vaty hlavičky loutek a dozdobily je punčochou, kousky látky, provázkem a vodovými barvami. Loutky vyráběly po práci s noční směnou v arbeitseinsatzu.

Maňásky pro děti v Ravensbrücku. Kresba Květy Hniličkové.

Repro: Loutková scéna, roč. II., č. 6, s. 79

Autorkou námětu pohádky byla Antonie Bruhová, která pocházela z prostředí české vídeňské menšiny. Režie se ujala Květa Hniličková, která spolu s Věrou Fialovou loutky i vodila. Hrál se v němčině. Na přípravě se podílelo ještě několik Němek, Polek a jedna Jihoslovanka. Akce

43 KVAPILOVÁ, Anna: *Knížka v Ravensbrücku*, s. 310–311.

44 Srov. VOLKOVÁ, Kateřina (ed.): *Malá velká žena. Pocta Anně Kvapilové*, s. 63.

45 Tamtéž.

46 VAVRUŠKA, Eduard: *Loutky za ostatným drátem. Příspěvek k dějinám čs. loutkářství za druhé světové války*. Skupina amatérských loutkářů Svazu čes. divadelních ochotníků – Ústav pro kulturně výchovnou činnost, Praha 1989, s. 57, pozn. 12.

se uskutečnila jen jednou na svátek sv. Štěpána roku 1944.⁴⁷

Blízký vztah k dětskému světu se projevil u Květy Hniličkové i po válce, kdy před svým odchodem do Jižní Ameriky ilustrovala několik knih pro děti. Věra Fialová dokončila po návratu z koncentračního tábora studium a pracovala jako architektka.

Neznámé osudy

Věznění v Ravensbrücku prodělaly i další umělkyně, případně ženy s blízkým vztahem k uměleckému prostředí, jejichž úděl v táboře můžeme rekonstruovat jen na základě útržků vzpomínek spoluvězeňkyň. Ani jejich případné umělecké aktivity v koncentračním táboře nebyly zachyceny. Byla zde vězněna Eliška Švabinská (rozená Vejrychová), první žena malíře a grafika Maxe Švabinského, a to kvůli přechovávání ilegálních osob. F. V. Sojková, která se s ní setkala ve věznici v Terezíně a společně se pak dostaly do Ravensbrücku, kde si dál byly na blízku, vzpomínala, že tato tehdy již 65letá drobná a křehká žena snášela věznění velmi dobře. Byla kulturně založená (v Terezíně dávala kondice ve hře na klavír vrchní dozorkyni Schmiedové). V Ravensbrücku pak Eliška na tom byla v jednom směru lépe než většina ostatních; dávno rozvedená a bezdětná, nemusela se chvět o žádného člena rodiny, kterému by hrozilo nebezpečí, což bylo nejhrošším údělem většiny z nás. Přitom o ni podle možnosti pečovala Mařenka Vojtěchová, původně Eliščiná hospodyně, kterou tady představovala jako svou schovanku.⁴⁸

Další osobností českého divadla byla herečka a tanečnice a v letech 1933–1941 ředitelka Jihočeského divadla v Českých Budějovicích Monika Jeřábková (1884–1944). V době uvěznění jí bylo již 57 let. Pracovala v komandu, které chodilo opatrovat králíky na táborovou farmu. Vězeňkyně odtud občas propašovaly do tábora nějakou zeleninu, někdy i králíčí maso. Po odhalení této činnosti byly ženy z této skupiny uvězněny v táborovém vězení, tzv. bunkru. Monika Jeřábková tam onemocněla a po propuštění z bunkru zemřela 31. ledna 1944 na zápal plic.⁴⁹

Umělecká fotografka Marie Rossmannová, zatčená Gestapem v dubnu 1943, byla do Ravensbrücku deportována v prosinci téhož roku. Bydlela zpočátku na bloku č. 11, pak na „českém“ 8. bloku. Nasazena byla na těžkou venkovní práci při úpravě terénu. Po převozu do pobočného tábora v Neubrandenburgu pracovala v muniční továrně. Kvůli výtvarnému vzdělání ji zařadili do malířské dílny, kde se acetonovými barvami stříkaly velké plechy na výrobu letadel. V tomto zdravotně závadném prostředí pracovala do konce války.⁵⁰

Kultura v Ravensbrücku jako historické téma

Jako přirozená reakce na válečný prožitek u nás začaly brzy po válce vycházet vzpomínkové práce a tzv. koncentračnická literatura. Vydání se dočkalo také vícero básní, jež byly napsány během věznění v nacistických internačních zařízeních. K Ravensbrücku vyšly do roku 1948

básnické sbírky Anny Kvapilové (*Krajíček chleba, Ravensbrücká štědrovečerní romance*), Heleny Leflerové (*Lidice domov můj*), Leontiny Federové (*Je to tak těžké uvěřit*) a Františky Věry Sojkové (*Chudobky na blátě*).

V letech po komunistickém převratu sloužilo v Československu téma koncentračních táborů k legitimizaci komunistů jako jediných či hlavních nositelů protinacistického odboje. Tato skutečnost značně poznamenala zobrazování i reflexi tématu jako celku. Pokud jde o dílčí téma kultury v Ravensbrücku (ale i české kultury v koncentračních táborech obecně), projevil se tento trend především ve snaze o vymazání některých osobností z dějin a představení kulturních aktivit jako kolektivní záležitosti.

Pro recepci historie Ravensbrücku bylo v komunistickém Československu zásadní vydání stejnojmenného sborníku Svazem protifašistických bojovníků v roce 1960 (druhé vydání 1963). V době po odhalení zločinů Stalinova režimu se oficiální linie především v oblasti kultury a společenských věd nesla v duchu tažení proti tzv. revizionismu. Ve sborníku *Ravensbrück*, jehož autorkami bylo sedm členek KSČ (autorem kapitoly o mužském táboře byl první velitel StB a později ředitel Ústavu dějin KSČ Jindřich Veselý), se tato linie zřetelně projevila. Autorkou kapitoly o kulturní činnosti byla Božena Holečková.⁵¹ Ačkoli podklady nejspíš poskytlo více bývalých vězeňkyň (mezi nimi zřejmě i Nina Jirsíková, která není mezi autorkami knihy uvedena), nenajdeme zde zmínku ani o Anně Kvapilové, která žila od roku 1948 v emigraci

47 FIALOVÁ, Věra: Maňásky v Ravensbrücku. *Loutková scéna, 1945–1946*, roč. II., č. 6, s. 78–80. Dále srov. VAVRUŠKA Eduard: *Loutky za ostatním drátem*, s. 41–44.

48 LA PNP, f. Fr. Věra Sojková, Paměti (Na ženském dvoře terezínské Malé pevnosti), s. 14.

49 Zatčena byla na základě denunciacie v roce 1941. Srov. KOŽÍKOVÁ, Alena: *Boj o Jihočeské divadlo 1916–1946*. Růže, České Budějovice 1970; *Divadlo, 1946*, roč. XXXI, č. 6 (31. 1. 1946), s. 94. Na smrt M. Jeřábkové vzpomněla též Nina Jirsíková. Srov. ŠALDOVÁ, Lenka a kol.: *Nina Jirsíková. Ravensbrück*, s. 218–219.

50 APT, sign. 1614, Marie Rossmannová. Dále srov. SVOBODOVÁ, Markéta: *Bauhaus a Československo 1919–1938. Studenti / koncepty / kontakty. The Bauhaus and Czechoslovakia 1919–1938. Students / concepts / contacts*. Kant, Praha 2016, s. 182–188.

51 K autorství jednotlivých kapitol srov. *Sbírka MGR/SBG*, sign. NL 97/2-2, Zdeňka Nedvědová: Posudek na kolektivní práci o Ravensbrücku.

v Norsku, ani o zemřelé Mileně Balcarové-Fischerové, u níž zřejmě vadila její příslušnost k nekomunistickému odboji, ale ani o komunistce Františce Věře Sojkové, jejíž velmi citové a relativizující verše zřejmě neodpovídaly „duchu doby“.

Koncepce reformního dějepisceví druhé půle 60. let, usilující o revizi dosavadního pohledu na období

okupace a odboje především, se vzhledem k obecnému politickému vývoji do tématu koncentračních táborů nestačila promítnout.⁵² V později publikovaných vzpomínkách (např. Gusty Fučíkové) se zdůrazňovala hlavně politická práce v táboře.⁵³

Souborné dílo na téma Ravensbrück ani na téma kulturních aktivit českých vězňů a vězeňkyň v koncen-

tračních táborech dosud nevznikla. Přestože kvůli nakládání s tématem v dobách minulých zmizela nenávratně řada vzpomínek, aniž by předtím byla zaznamenána, je ještě stále co objevovat, ať už jde o publikované nebo nepublikované prameny, které leží v archivech, muzeích a v soukromých sbírkách.

Medailony

Anna Kvapilová (1905–1992)

Narodila se ve Vysokém Chlumci jako Anna Fejtová. Po absolvování Dívčí průmyslové školy začala pracovat v hudebním oddělení Ústřední knihovny v Praze. V srpnu 1940 navázala spojení s bývalým sociálnědemokratickým

odborovým pracovníkem a účastníkem protinacistického odboje Františkem Andrštem (1897–1941) a jeho prostřednictvím s odbojovou skupinou Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD). Jejím čelným představitelům poskytovala svůj byt k tajným schůzkám a pomáhala rozmnožovat (přepisovat) programová prohlášení skupiny. V dubnu 1941 byla zatčena Gestapem, vězněna v Praze na Pankráci a poté de-

portována do Ravensbrücku. Po osvobození se vrátila do Prahy, kde se aktivně zapojila do veřejného života. Vstoupila do národně socialistické strany, pracovala jako kulturní referentka a poté jako tajemnice sdružení politických vězňů – Svazu národní revoluce, kde spolupracovala mimo jiné s Miladou Horákovou. Nedlouho po únoru 1948 odešla do emigrace v Norsku, kde se začala naplno věnovat především sociální práci zaměřené na pomoc československým exulantům. Působila nejprve v komisi pro výběr uprchlíků, poté jako předsedkyně Sdružení československých demokratických uprchlíků v Norsku a v letech 1950–1987 jako sekretářka Norskoočeskoslovenského pomocného spolku (NTH). Organizovala mimo jiné letní pobyty dětí exulantů v norských rodinách, jejich korespondenční vzdělávání, zasloužila se o vybudování exilového domu (se jménem Milady

Horákové). Od roku 1959 pravidelně pořádala letní školu pro děti exulantů z Československa na Storsandu. V roce 1985 obdržela za celoživotní humanitární dílo a podporu československo-norských vztahů norskou královskou medaili. Doma pak v roce 1991 Řád Tomáše Garrigua Masaryka IV. třídy. V následujícím roce v Norsku zemřela. Je pohřbena v Praze.

Zdroj: VOLKOVÁ, Kateřina (ed.): *Malá velká žena. Pocta Anně Kvapilové*; NA, f. Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1941–1950, k. 6405, sign. K 7680/11 Anna Kvapilová. Interview Anny Kvapilové s Marií Jiráskovou z 2. 11. 1990. Foto: Národní archiv

Milena Balcarová-Fischerová (1905–1945)

Narodila se v Praze. Vystudovala obchodní školu, studium vysoké školy nedokončila. Navštěvovala hodiny herectví. Jako herečka působila na menších scénách v divadle Na Slupi, v letech 1936–1939 měla stálé angažmá v divadle Akropolis. Často hostovala v Divadle na Vinohradech. Účinkovala v rozhlasových hrách. Psala povídky, které uveřejňovala v různých časopisech, později romány pro ženské časopisy a divadelní hry (*Babička nekandiduje*, *Olympijský vítěz*). V roce 1926 se provdala za filozofa a překladatele Josefa Fischera, s nímž měla dcery Soňu a Olgu. Spolu s manželem byla ve 30. letech aktivní v levicových hnutích. Za okupace působila v odbojové skupině Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ), v jejímž čele stál mimo jiné J. Fischer. Od roku 1940 byla zaměstnaná v Českém rozhlasu jako lektorka a dramaturgyně

52 Kultura v koncentračních táborech se věnoval historik Miloslav Moulis, sám bývalý vězeň z Buchenwaldu. Ravensbrückem se však nezabýval. Srov. MOULIS, Miloslav: *Neviditelná fronta. Naše vojsko*, Praha 1970. Zmínky o některých uměleckých vězňích v Ravensbrücku se objevily v knize ČERNÝ, František (ed.): *Theater = Divadlo: vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku*. Orbis, Praha 1965.

53 FUČÍKOVÁ, Gusta: *Vzpomínky na Julia Fučíka 1939–1945*. Svoboda, Praha 1973.

v literární redakci. Zatčena byla 26. listopadu 1941 v rámci zásahu Gestapa proti členům PVVZ. Byla deportována do Ravensbrücku. V táboře v roce 1944 onemocněla tuberkulózou a 4. března 1945 zahynula v plynové komoře. Posmrtně vyšel její román *Můj bratr Giulio*.

Zdroj: NA, f. Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna 1941-1950, k. 2195, sign. F 967/9 Milena Fišerová; HAMPL, Petr: *Rozhlasové oběti. Milena Balcarová-Fischerová - Věrní zůstaneme* - viz http://www.rozhlas.cz/bitvaorozhlas/rozhlasoveobeti/_zprava/milena-balcarovafischerova--1477532 (citováno k 29. 5. 2017). Foto: Národní archiv

Nina Jirsíková, vlastním jménem Anna Gurská (1910-1978)

Narodila se v Praze. Povoláním byla tanečnice, později choreografka a kostýmní návrhářka. Před válkou patřila k významným osobnostem československého avantgardního divadla. Její umělecká kariéra byla spojena mimo jiné s Divadlem Rokoko, Osvobozeným divadlem Voskovce a Wericha a především s Divadlem E. F. Buriana (D 34). Taneční představení, alegorie *Pohádka o tanci*, které bylo v roce 1941 na jeho scéně uvedeno a k němuž Jirsíková vytvořila libreto, kostýmní návrhy a choreografii, se stalo pro okupanty záminkou k zásahu proti tomuto divadlu.

Jirsíková byla zatčena a uvězněna na tzv. pražské „čtyřce“ v Bartolomějské ulici. Poté následovala deportace do Ravensbrücku. Po osvobození a návratu do Prahy pracovala jako choreografka a baletní mistryně Velké opery

5. května. Po jejím připojení k Národnímu divadlu se stala choreografkou Národního divadla, odkud kvůli neshodám s baletním souborem v roce 1955 odešla. Poté navázala na svou předválečnou spolupráci s E. F. Burianem a pracovala jako choreografka jeho divadla. I po odchodu do důchodu a přes zdravotní potíže často psala do odborných časopisů a kreslila. V 70. letech napsala vzpomínky, které však nebyly za jejího života publikovány.

Zdroj: HRONKOVÁ, Libuše a kol.: *Nina Jirsíková. Vzpomínky tanečnice*; LA PNP, f. Nina Jirsíková (1910-1978), *Vzpomínky tanečnice*; APT, sign. A 2892, JIRSÍKOVÁ, Nina: *Vzpomínky na koncentrační tábor Ravensbrück*. Foto: LA PNP

Františka Věra Sojková (1891-1968)

Pocházela z Písku. V dospělosti žila v Praze. V mládí psala divadelní hry (např. *Dobračka, Až se ucho utrhne*) a drobné prózy (*Momentky z ráje*) či román pro děti (*U pěti malých zbojníků*). Později psala romány (*Stará zahrada, Bloudění v kruhu*). Angažovala se ve vícero ženských a mírových

organizacích (v mírovém odboru Ženské rady, v Protiválečném výboru žen, v Lize pro mír a svobodu, v ženském odboru Ligy pro lidská práva, v ženské komisi Výboru pro pomoc demokratickému Španělsku, v syndikátu ženské pracující inteligence a v Jednotě žen). Přispívala do komunistického časopisu pro ženy s názvem *Rozséváčka*. Před okupací připravovala společně s jeho bývalou šéfredaktorkou Jožkou Jabůrkovou ilegální ženský časopis *Kytice*. Od roku 1942 spoluvydávala podzemní časopis *Žena*. V roce 1942 vstoupila do KSČ. V roce 1943 byla zatčena v souvislosti s případem své dcery, vedoucí odbojové skupiny mládeže. Byla internována ve věznicí Gestapa v Terezíně a v Ravensbrücku, kam byla převezena 17. 1. 1944. Po osvobození se vrátila do Písku a šťastně se shledala se svou dcerou. V roce 1946 publikovala román *Tři vdovy* v časopise *Československá žena*, sepsaný za okupace. Působila v nižších stranických funkcích. Psala paměti s názvem *Proud času*, které nebyly publikovány. Zdroj: LA PNP, f. Fr. Věra Sojková, Paměti; KOTALÍK, Josef: *Písek a Písecko v literatuře*. Okresní lidová knihovna, Písek 1966, s. 40. Repro: F. V. SOJKOVÁ: *Chudobky na blátě*. Rada žen, Písek 1948

Květa Hniličková-Radová (1918-1996)

Narodila se v Praze v rodině známého architekta Eduarda Hniličky. V letech 1936-1942 navštěvovala Umělecko-průmyslovou školu v Praze, kde studovala pod vedením Jaroslava Bendy a Jana Laudy. V roce 1940 vydal nakladatel Vladimír Žikeš soubor jejich 15 litografií *Sedm dní v Praze*. Podrobnosti o jejím zatčení nejsou známy. Vězněna byla jako politická vězeňkyně. V táboře pracovala jako kreslířka (grafů apod.) v takzvaném arbeitseinsatzu (oddělení pro pracovní nasazení vězňů). Po osvobození se vrátila do Prahy. V srpnu 1945 se vdala za Roberta Radu. S rodinou se ve druhé polovině 40. let vystěhovala do Ekvádoru. Poté žila zřejmě v Caracasu ve Venezuele. Po válce vyšlo několik knih pro děti s jejími ilustracemi, např. *Vítek hádá dobře* Františka Hrubína (1946), *Pohádky* Emila Dvořáka (1948) nebo *Strážek pro štěstí* Marie Flieglové (1947).

Zdroj: NA, f. Policejní ředitelství Praha II - všeobecná spisovna 1941-1950, k. 9262, sign. R 98/38 Květuše Radová; *Knihovna NM*, oddělení knižní kultury, f. Nakl. archivy a osobní fondy, inv. č. NAOF Žikeš 1128, dopis Květy Hniličkové-Radové Vladimíru Žikešovi, Caracas, 16. 2. 1948. Foto: Národní archiv

Věra Fialová-Hozáková (1917–2011)

Pocházela z Hradce Králové. V roce 1937 ukončila studium na střední stavební škole a od roku 1938 navštěvovala Vysokou školu architektury a pozemního stavitelství ČVUT v Praze. V témže roce vstoupila do KSČ, v níž působil v době ilegality jako spojka. Po uzavření českých vysokých škol pracovala v plánovací kanceláři. Dne 17. července 1941 byla zatčena Gestapem kvůli komunistickému odboji. Půl roku byla vězněna v Praze na Pankráci. Do Ravensbrücku byla deportována 14. ledna 1942. Po osvobození se vrátila do Prahy a pracovala jako asistentka na Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství. V roce 1970 byla jako zastánkyně proreformních snah vyloučena z KSČ. Musela opustit své povolání a pracovala jako pomocná síla a uklízečka.

Zdroj: AA, FIALOVÁ-HOZÁKOVÁ, Věra: *To přece bylo...* (manuskript); WALZ, Loreta: *Erinnern an Ravensbrück*, s. 38–39. Foto: Archiv Mahn-und Gedenkstätte Ravenbrück/Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten

Leontina Federová (1899–1945)

Narodila se v Plasech u Plzně. Před válkou byla zaměstnána jako úřednice v Holoubkově u Plzně. Byla režisérkou amatérského divadelního souboru tamtéž. Politicky organizována nebyla. Zatčena byla kvůli odbojové činnosti v roce 1943, vězněna v Plzni, Malé pevnosti Terezín a Osvětimi. Do Ravensbrücku byla deportována dne

13. 11. 1943. Tam také 14. 1. 1945 zemřela.

Zdroj: HÁJKOVÁ, Dagmar – HOLEČKOVÁ, Božena a kol.: *Ravensbrück*, s. 200; *Památník Terezín*, Databáze československých vězňů v koncentračním táboře Ravensbrück 1939–1945 – viz <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/ravensbruck/> (citováno k 29. 5. 2017). Foto: Národní archiv

Marie Rossmannová, rozená Doleželová (1909–1983)

Narodila se v Nitkovicích na Kroměřížsku. Po studiu na reálném gymnáziu navštěvovala čtyři roky školu pro ženskou povolání a rok školu uměleckých řemesel v Brně (speciální škola pro kreslení šatů, prádla, výšivek a krajk). Dva semestry (1930–1931) strávila se svým budoucím manželem Zdeňkem na škole Bauhaus v Desavě (studova-

la tam fotografií), kterou nedokončila, neboť byla v roce 1931 pro styk s antifašisty z Německa vyhoštěna. V témže roce se provdala a přestěhovala do Bratislavy, kde se její muž stal profesorem na Škole uměleckých řemesel (ŠUŘ). Na ní pokračovala ve studiu fotografie u Jaromíra Funkeho. V Bratislavě pečovala o syna, pomáhala manželovi s výtvarnou prací a sama fotografovala pro časopis *Dav*. Po nuceném odchodu z Bratislavy v roce 1939 se rodina přestěhovala do Brna, kde její muž získal místo pedagoga na místní ŠUŘ. Následujícího roku se jim narodila dcera. V dubnu 1943 byli manželé Rossmannovi zatčeni pro podezření z pomáhání parašutistovi Františku Pospíšilovi (1919–1944), který se po svém vysazení v protektorátu v roce 1942 ukrýval mimo jiné u příbuzných v Brně. Marie byla vězněna a vyslýchána v Brně na Cejlu. Přes věznice ve Wroclawi, Poznani, Toruni, Gdaňsku a Štětíně byla 22. 12. 1943 transportována do Ravensbrücku (manžel vězněn v Mauthausenu). Dne 15. prosince 1944 byla převezena do pobočného tábora Neubrandenburg. Po válce již nebyla kvůli péči o děti a zdravotním potížím zaměstnána.

Zdroj: SVOBODOVÁ, Markéta: *Bauhaus a Československo 1919–1938. Studenti / koncepty / kontakty. The Bauhaus and Czechoslovakia 1919–1938. Students / concepts / contacts*, s. 182–188; APT, sign. 1614, Marie Rossmannová, Vzpomínka na dobu věznění v KT Ravensbrück. Foto: soukromá sbírka

Helena Leflerová, rozená Puchmeltrová (1921–1979)

Narodila se v Buštěhradu v rodině horníka. S manželem, hutníkem Antonínem Leflerem (1911–1942), žila v Lidicích. A. Lefler byl spolu s ostatními lidickými muži dne 10. června 1942 zavražděn nacisty. Do Ravensbrücku byla H. Leflerová deportována s lidickými ženami 14. 6. 1942. Po válce vstoupila do KSČ a byla zvolena předsedkyní MNV Lidice (ve funkci 1945–1949). V roce 1947 absolvovala Právnickou fakultu UK. V roce 1958 byla pověřena mandátem poslankyně Národního shromáždění (NS). V letech 1960–1964 a znovu v letech 1964–1968 byla zvolena poslankyní NS. V letech 1969–1971 byla poslankyní Sněmovny lidu Federálního shromáždění. V roce 1966 se provdala za politika Františka Krajčíra.

Zdroj: *Archiv Poslanecké sněmovny*, f. Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. j. 1496, spis poslankyně Heleny Leflerové. Foto: Archiv Poslanecké sněmovny

